

КГ

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
ДУ НДІ соціально-трудових відносин Міністерства соціальної політики України
Головне управління економіки, Головне управління праці і соціального захисту
Луганської обласної державної адміністрації
Львівський національний університет імені Івана Франка
Луганський інститут післядипломної педагогічної освіти
Луганське відділення Українського географічного товариства

СУСПІЛЬНО-, ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ТА ГЕОЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СТАРОПРОМИСЛОВИХ РАЙОНІВ

Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції,
присвяченої 75-річчю утворення кафедри географії
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка

17 – 19 жовтня 2011 року

Луганськ 2011

УДК [911.2+911.3](06)
ББК 26.82я43+65.04я43
С90

Редакційна колегія:

Шищенко П. Г. – доктор географічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України;
Топчівс О. Г. – доктор географічних наук, професор;
Іщук С. І. – доктор географічних наук, професор;
Доценко А. І. – доктор географічних наук, професор;
Гукалова І. В. – доктор географічних наук, професор;
Ковальчук І. П. – доктор географічних наук, професор;
Мельник С. В. – кандидат економічних наук;
Мельник І. Г. – кандидат географічних наук, доцент.

С90 Суспільно-, фізико-географічні та геоекологічні проблеми старопромислових районів: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченій 75-річчю утворення кафедри географії Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (17 – 19 жовтня 2011 р., м. Луганськ) / відп. ред. І. Г. Мельник. – Луганськ : Вид-во „ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. – 208 с.

У збірнику матеріалів конференції розглядаються актуальні суспільно-, фізико- та геоекологічні проблеми розвитку районів давнього промислового освоєння.

Для викладачів вищих закладів освіти, науковців і фахівців, аспірантів, студентів, учителів.

Тексти подаються мовою оригіналу та в редакції авторів

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір, точність наведених фактів, цифр, цитат, власних імен, повноту і достовірність наведених матеріалів, посилань та інших відомостей.

УДК [911.2+911.3](06)
ББК 26.82я43+65.04я43

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(протокол № 2 від 30 вересня 2011 р.)*

© ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАРОПРОМИСЛОВИХ РАЙОНІВ

<i>Олійник Я. Б.</i> Особливості формування географічного наукового потенціалу України.....	6
<i>Ковальчук І. П., Ковальчук А. І.</i> Актуальні завдання історико-географічних досліджень регіонів України.....	10
<i>Денисюк Г. І.</i> Старопромислові райони – провісники формування антропогенної ландшафтної сфери землі.....	12
<i>Гукалова І. В.</i> Старопромислові регіони: підходи до визначення і проблеми розвитку в контексті якості життя населення.....	14
<i>Мельник І. Г.</i> Старопромислові райони: типологічні риси та класифікація.....	17
<i>Немець К. А., Немець Л. М.</i> Проблеми дослідження старопромислових регіонів України як складових національної соціогеосистеми.....	23
<i>Лакомова Е. И.</i> Фактор проблемності розвитку старопрмышленных регионов ресурсного типа.....	27
<i>Топчівс О. Г.</i> Проблеми геопланувальної організації гірничопромислових регіонів.....	31
<i>Кисельов Ю. О.</i> Про місце старопромислових регіонів у людському геопросторі (на прикладі Донбасу).....	36
<i>Наконечна Г. В., Книш М. М.</i> Економічна безпека регіону як об'єкт дослідження суспільної географії.....	38

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСТВА СТАРОПРОМИСЛОВИХ РАЙОНІВ

<i>Лісовський С. А., Лісовська О. Л.</i> Проблеми збалансованого розвитку регіонів України в умовах міжнародної економічної інтеграції.....	41
<i>Іщук С. І., Гладкий О. В.</i> Суспільно-географічні дослідження економічної ефективності розвитку Донецького старопромислового району.....	45
<i>Жадан В. І.</i> До питання про періодизацію процесу господарського освоєння території сучасної Луганської області.....	50
<i>Дячевська Л. П.</i> Вплив міжнародних економічних конфліктів на розвиток регіону.....	52
<i>Савчук І. Г.</i> Рекомендації щодо оптимізації розвитку експортоорієнтованих галузей України з видобування корисних копалин.....	58
<i>Матросов В. Д., Овчарова І. М.</i> Реструктуризація вугільної галузі в старопромислових районах: проблеми та перспективи.....	61
<i>Ключко Л. В., Телебенева Є. Ю., Самойлов О. М.</i> Суспільно-географічні особливості машинобудування старопромислового регіону (на прикладі Луганської області).....	64
<i>Дудкіна Г. Є.</i> До питання інвестиційного розвитку старопромислових районів.....	69
<i>Базай В. В.</i> Реструктуризація в контексті поетапного розвитку Єврорегіону „Донбас”.....	71
<i>Іванов Є. А., Козак Т. І.</i> Історико-географічні аспекти освоєння мінеральних ресурсів Карпатського регіону України у 1919–1939 роках.....	73

<i>Моштакова Н. В., Єфименко В. І.</i> Інноваційний розвиток сфери культури у старопромисловому регіоні.....	77
<i>Вірченко П. А., Слоньова Т. І.</i> Освітній комплекс Луганщини: особливості галузевої, функціональної та територіальної структури.....	81
<i>Лажник В. Й., Майстер А. А.</i> Особливості територіальної диференціації рівня сільськогосподарської освоєності території Волинської області.....	85
<i>Влах М. Р., Ментух Н. Р.</i> Територіальна організація аграрного землекористування Львівської області.....	90

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ, ДЕМОГРАФІЧНІ ТА ЕКІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАРОПРОМИСЛОВИХ РАЙОНІВ

<i>Немець К. А., Яновська О. О.</i> Проблеми ринку праці України та можливі шляхи їх подолання.....	93
<i>Петрук С. Л.</i> Ринок праці України та регіональні особливості старопромислових районів.....	97
<i>Мельник С. В., Коропець П. М.</i> Зарубіжний досвід соціального захисту населення під час реструктуризації вугільної галузі.....	101
<i>Мельник І. Г., Шевченко М. Г.</i> Вплив міграції населення на формування трудового потенціалу Луганської області.....	105
<i>Ситник О. І., Дериземля Н. О.</i> Оцінка рівня соціально-економічного розвитку смт Завалля Гайворонського району Кіровоградської області.....	111
<i>Гаврюшенко Г. В.</i> Особливості інвалідизації населення старопромислового району (на прикладі Луганської області).....	115
<i>Гасвська Н. С.</i> Соціальні проблеми старопромислових районів як фактор поширення бідності (на прикладі Луганської області).....	119
<i>Нємець Л. М., Заволока Ю. Ю., Сєзїда К. Ю.</i> Міграційні процеси населення Харківської області.....	122
<i>Мезенцев К. В., Мезенцева Н. І.</i> Трансформації громадських центрів в урбанізованих регіонах України.....	125
<i>Мозговий А. А.</i> Особливості урбанізаційних процесів у старопромислових районах України на прикладі Донбасу.....	127
<i>Заваріка Г. М.</i> Стратегічні напрями удосконалення Луганської регіональної системи розселення.....	131
<i>Доценко А. І.</i> Сільське розселення в Луганській області: суспільно-географічний аспект.....	135
<i>Заставецька Л. Б.</i> Основні напрями трансформації локальних систем розселення в сучасних умовах.....	138
<i>Яворська В. В.</i> Генетична типологія малих міст регіону Українського Причорномор'я.....	140
<i>Кушнір Л. М., Шевчук С. М.</i> Географічні особливості заселення території Полтавщини.....	143

ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ТА ГЕОЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СТАРОПРОМИСЛОВИХ РАЙОНІВ

<i>Сонов Д. С.</i> Зміни структури землекористування в Луганській області в зв'язку з процесами роздержавлення та приватизації землі.....	147
<i>Гавриленко О. П.</i> Гірничопромислові природно-технічні геоекосистеми старопромислових районів та їх вплив на природне середовище.....	148

<i>Д. Мельничий С. А.</i> Екологічна ситуація у великих містах старопромислових регіонів.....	153
<i>Калельова О. О., Сопов Д. С.</i> Екологічна оцінка ерозійної враженості земель Луганщини через площинний змив.....	157
<i>Бабусова Н. В., Прядка І. А.</i> Агроекологічна оцінка ґрунтів Луганської області.....	160
<i>Мазмазінченко С. П., Манічев В. Й.</i> Результати мікроморфологічного дослідження сучасного ґрунтового покриття в районі колишніх розробок поліметалічних руд біля с. Нікольна Тарасівка.....	164
<i>Семеник Л. Л., Зарубіна А. В.</i> Сучасні геоекологічні проблеми території Кіровоградської області.....	169
<i>Петренко О. М.</i> Криворіжжя: антропогенні зміни природних ландшафтів в століття (1889 – 2000).....	171
<i>Крижанівський М. О.</i> Динамічні зміни ландшафтів у результаті гірничо-видобувної діяльності (на прикладі м. Комсомольська).....	173
<i>Жидік О. В., Жидік В. Д.</i> Вплив мінералізації шахтних вод на стан підземних вод старопромислових міст.....	176
<i>Савгородская Е. Н., Овчарова А. Ю.</i> Причины экологических кризисов Волго-Ахтубинской низины в современных социально-экономических условиях.....	180
<i>Шемелева Л. Г., Фаргал А. М.</i> Основные принципы разработки природоохранных карт территорий.....	182

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КРАЄЗНАВСТВА І ТУРИЗМУ В СТАРОПРОМИСЛОВИХ РАЙОНАХ

<i>Гресубенко О. М.</i> Суспільно корисна діяльність як форма організації природничого краєзнавства в загальноосвітніх закладах старопромислових районів.....	185
<i>Гурокіна Г. О.</i> Про конструювання нових педагогічних систем в туристичній освіті.....	187
<i>Жерліцин С. О.</i> Інноваційна діяльність Луганського ОІППО щодо формування екологічної компетентності учнівської молоді Донбасу.....	190
<i>Кірючко Л. В., Кулешова Г. О., Ницца О. С.</i> Суспільно-географічні аспекти культурної ландшафти Харківщини.....	195
<i>Ларіловська Г. І.</i> Популярні та маловідомі об'єкти туризму Приазов'я.....	198
<i>Жерліцин Н. С.</i> Роль лісових екзотів у поліпшенні екологічної ситуації та розвитку рекреаційного туризму в Донбасі.....	200
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	204

Література

1. Гладкий О. В. Наукові основи суспільно-географічних досліджень промислових агломерацій: Монографія. / Гладкий О. В. [за ред. С. І. Іщука] ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К.: ВГЛ „Обрій”, 2008. – 360 с. 2. Городские системы промышленного региона (теория и практика развития) / В. Н. Амитан, А. А. Лукьянченко, Ю. Д. Денисов и др. – Донецк, Юго-Восток, 2004. – 348 с. 3. Ксеневич М. Я. Формування функціонально-планувальної структури міст-центрів Донецько-Макіївської агломерації в умовах довгострокового сталого розвитку: Автореф. дис. канд. архітектури: 18.00.04 / Київський національний ун-т будівництва і архітектури. – К., 2000. – 18 с. 4. Проблемні питання формування стратегії соціально-економічного розвитку промислового міста: Зб. наук. праць / під заг. ред. В. Н. Амитана. – Макіївка, 2005. – 107 с.

УДК [911.2:332.15] (091) (477)

*В. І. Жадан, к. г. н., доц.
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ДО ПИТАННЯ ПРО ПЕРІОДИЗАЦІЮ ПРОЦЕСУ ГОСПОДАРСЬКОГО ОСВОЄННЯ ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Історичний процес господарського освоєння будь-якої території значною мірою зумовлений специфікою та характером просторової диференціації наявних природних умов і ресурсів, основними напрямками господарської діяльності й традиціями населення, його зв'язками із сусідніми регіонами.

Не є винятком у цьому відношенні й територія Луганської області в її сучасних межах, де на протязі тривалого часу на фоні регіональних особливостей природно-сировинної бази та відповідних соціально-економічних обставин здійснювалась постійна взаємодія людського суспільства і навколишнього природного середовища.

У цьому процесі, на нашу думку, можна виділити декілька основних етапів.

1. *Етап зародження людського суспільства та його стихійний вплив на природне середовище.*

Цей етап пов'язаний із первісним заселенням території сучасної Луганської області, яке, на думку більшості дослідників, розпочалося понад сто тисяч років тому і стимулювалося наявністю численних мілких та чистих річок, лісових масивів та великих запасів кременю у крейдових відкладах. Свідомством цього є знахідки стоянок первісних людей у різних місцях центральної та північної частин сучасної Луганської області. Головним джерелом існування родових спільностей первісних людей були примітивні мисливство, рибальство, збирання дикорослих їстівних рослин і плодів, тобто привласнюючий тип господарства, пов'язаний із використанням і привласненням наявних багатств природи й, таким чином, практично не здійснюючий вплив на природне середовище й окремі його компоненти.

2. *Етап формування виробничого типу господарської діяльності і початок цілеспрямованого впливу на природне середовище.*

У подальшому протягом тривалого часу (I тис. до н.е. – XII-XIII ст.) південні степи були місцем тимчасового проживання різних степових кочівників переважно тюркського походження (скіфи, гуни, хазари, половці, печеніги), основним заняттям яких було скотарство. До цього періоду відноситься й поступове проникнення на південь і слов'янських племен (в'ятичі, сіверяни та інші), з приходом яких виникають осілі поселення (городища) та розвивається землеробство і тваринництво. Зародки землеробства і тваринництва зумовили формування виробничого типу господарства, направлено на примноження та видозмінення природних ресурсів у відповідності з потребами людини і тим самим уже здійснюючим певний цілеспрямований вплив на навколишнє природне середовище.

3. *Етап стихійного освоєння та заселення регіону й початок систематичного впливу людини на природне середовище.*

Освоєння південних степів було затримане навалом в XIII ст. монголо-татар, у зв'язку із чим більша (переважно південна) частина території сучасної Луганської області протягом тривалого часу існувала як своєрідна прикордонна смуга між осілим слов'янським та кочовим тюркським населенням – так зване Дике поле.

Але сприятливі природні умови притягували в степи все більшу кількість переселенців. І вже в

кінці XV – на початку XVI ст. розпочинається систематичне освоєння запусілого Дикого поля кріпаками-утікачами, запорозькими та донськими козаками, котрі освоювали родючі землі, обживали порослі лісами річкові долини і балки, створюючи в них зимівники і хутори, кількість яких особливо зросла після ліквідації Запорозької Січі. Потік переселенців посилювали також козацько-селянські повстання в XVII ст.

Зростання в даний період могутності Росії зумовило необхідність укріплення її південних кордонів, створення на правобережжі Сіверського Дінця сторожових застав і пікетів і як наслідок – збільшення населення краю за рахунок запорозьких та донських козаків, котрі крім військової та сторожової служби займалися мисливством, рибальством, бджільництвом, садівництвом, городництвом, розплоджували худобу, вирощували хліб. Багато з козацьких поселень згодом переросли в хутори та села (Суходіл, Макарів Яр, Чернухіне, Луганське містечко, Новоайдар та інші).

Основою господарської діяльності виниклих поселень було землеробство та скотарство. До цього часу можна віднести й початок систематичного впливу людини на природне середовище, основними чинниками якого були степові підпали та пожежі, випасання худоби, сінокоси, інтенсивне розорювання перелогових земель, вирубування лісів тощо.

Нарівні із напівстихийним (переважно вільним) освоєнням краю в XVIII ст. були також спроби й організованої державної колонізації краю, як військової (іноземної), так і поміщицької. Зокрема, піонерами організованого заселення південної частини сучасної Луганщини були серби, які утворили тут провінцію Слов'яносербію зі своєрідними військово-землеробськими поселеннями.

4. Етап цілеспрямованого заселення й освоєння регіону, інтенсивного і систематичного впливу людини на навколишнє природне середовище.

Найбільш важливий етап в історії освоєння краю та розвитку його виробничих сил пов'язаний із відкриттям та розробкою родовищ корисних копалин (перш за все – кам'яного вугілля) та розвитком промисловості в межах сучасної Луганської області та сусідніх територій. Розробка величезних природних багатств, систематичний видобуток кам'яного вугілля для промислових цілей активізувались із будівництвом Луганського чавуноливарного заводу в 1794-1795 рр. для потреб військового відомства. На місці відкритих родовищ виникає ціла низка нових поселень: Голубовка (Кіровськ), Шубінка (Стаханов), Петро-Мар'ївка (Первомайськ), Городище, Чернухіне та багато інших. Розвиток видобутку кам'яного вугілля та будівництво Луганського заводу зумовили збільшення чисельності населення за рахунок приїжджих робітників із різних губерній Росії (Орловської, Курської, Воронежської, Тульської, Рязанської) і України (Київської, Харківської, Полтавської). Зростання населення, зайнятого в промисловому виробництві, у свою чергу, зумовило збільшення попиту на сільськогосподарську продукцію, розвиток землеробства (вирощують пшеницю, жито, ячмінь, овес, просо, гречку) і тваринництва (розведення коней, великої рогатої худоби, овець) та потребу населення в різних промислах та галузях, пов'язаних із переробкою сільськогосподарської продукції. Подальше освоєння в XIX ст. природних багатств краю зумовило формування в межах сучасної Луганщини потужних центрів гірничодобувної, паливної та металургійної промисловості на півдні і в центрі та розвиток сільського господарства переважно на півночі. Формується також перша мережа залізничних колій, які поступово витісняють традиційний тваринний транспорт.

Як результат – інтенсивний і багатофункціональний вплив господарської діяльності людини на навколишнє природне середовище, виснаження і деградація окремих його компонентів, залучених, перш за все, у сферу промислового виробництва (надра, ґрунтово-рослинний покрив, поверхневі та підземні води).

5. Етап сформованого аграрно-промислового комплексу та усталеної регіональної екологічної ситуації.

Історичний процес господарського освоєння і заселення території Луганської області, специфіка та географія мінерально-сировинних і водних ресурсів, кадровий склад і традиції населення зумовили формування у регіоні протягом XX ст. (за радянських часів) багатогалузевого аграрно-промислового комплексу із характерними для нього високим рівнем концентрації екологічно-небезпечних виробництв – гірничодобувної, паливно-енергетичної, хімічної, металургійної та металообробної промисловості, значною густотою населення та урбанізацією.

Гіпертрофований розвиток промисловості в регіоні поєднується із потужним сільським господарством, спеціалізація якого в центральній найбільш густонаселеній промисловій частині області визначається необхідністю постачання міському населенню сільськогосподарської продукції (овочів, фруктів, продуктів тваринництва тощо). На південь і, особливо, північ сільське господарство області набуває більш виразного зерново-олійницько-тваринницького напрямку.

Як наслідок – значний антропогенний прес на усі природні компоненти навколишнього середовища і формування в межах Луганської області загрозливої регіональної екологічної ситуації, пов'язаної з:

- 1) високим рівнем забруднення повітряного басейну продуктами відходів різних промислових виробництв;
- 2) максимальним вторгненням людини в земні надра в процесі гірничо-добувної промисловості;
- 3) постійним зростанням дефіциту водних ресурсів через промислове забруднення водних джерел;
- 4) значним поширенням порушених земель і антропогенних форм рельєфу;
- 5) скороченням площ під природною рослинністю степів і лісів, видозміненням тваринного світу;
- 6) незначною кількістю територій, які охороняються, слабким розвитком рекреаційної мережі;
- 7) максимальною деградацією та виснаженням практично усіх природних компонентів і комплексів на більшій частині області, які залучені до сфери господарської діяльності людини.

Подальший розвиток та функціонування регіонального господарського комплексу, життєдіяльність та відпочинок місцевого населення можливі лише за умови невідкладного вирішення вищезазначених проблем щодо оптимізації регіональної екологічної ситуації.

6. Сучасний етап господарського освоєння території Луганської області.

Починаючи з 1991 р. сформований господарський комплекс на території Луганської області продовжує функціонувати в складі самостійної України, що, певною мірою наклало свій відбиток і на характер взаємодії господарської діяльності людини і природного середовища Луганщини. У цьому закономірному процесі через низку об'єктивних і суб'єктивних причин і чинників необхідно зазначити скорочення обсягів промислового виробництва та зменшення інтенсивності сільського господарства, які, у свою чергу, зумовили певні позитивні зміни і в сучасному стані окремих природних компонентів (зменшення обсягів шкідливих викидів забруднюючих речовин у повітря та природні водоймища, скорочення площ орних і порушених земель, антропогенних форм рельєфу тощо). У той же час поширюється неконтрольоване, місцями хижачке, втручання людини в природне середовище, пов'язане із вирубуванням лісів і лісових насаджень, добуванням кам'яного вугілля та різних будівельних матеріалів у вигляді несанкціонованих кар'єрів і „копанок” та ін.

У цілому ж, ураховуючи наслідки тривалого процесу взаємодії регіонального господарства та природного середовища (і особливо протягом останнього тисячоліття), цілком очевидно, що подальший і найбільш оптимальний розвиток виробничих сил Луганщини (як і всіх інших регіонів України) потребує перш за все удосконалення процесу регіонального природокористування через систему заходів щодо вивчення, використання та охорони навколишнього природного середовища та його ресурсів, залучених до матеріального виробництва.

УДК 911.3:339.98

*Л. П. Дачевська, к. г. н., н. с.
Інститут географії НАН України*

ВПЛИВ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ КОНФЛІКТІВ НА РОЗВИТОК РЕГІОНУ

Особливості традиційних умов і чинників розвитку регіонів України, ефективність реагування на вплив глобалізації, сучасні політичні, економічні, соціально-культурні виклики зумовили нерівномірність розвитку регіонів. Загострення внутрішньорегіональних проблем відбувається на тлі інтегрування України у світове господарство, що формує нові ризики соціально-економічного характеру. Посилюється участь України в міжнародних економічних конфліктах, наслідки яких можуть бути неоднозначними для життя населення. Вони мають бути враховані при плануванні соціально-економічного розвитку країни та регіонів.

Соціально-економічний розвиток значною мірою детермінований ефективністю використання стратегічних ресурсів – повітря, води, палива та енергії, людського потенціалу, продовольства [1]. Використання цих ресурсів лежить в основі формування конкурентоспроможності регіонів України, є важливим резервом для подолання негативних наслідків зовнішніх впливів. Вивчення забезпеченості